

نقد و بررسی کاوش‌ها و حفاظت از محوطه باستانی زیویه

حمید امان‌اللهی^۱

۱ دانشجوی دکتری، گروه باستان‌شناسی، دانشگاه تهران؛ کارشناس اداره کل پایگاه‌های میراث‌فرهنگی و گردشگری، وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، تهران، ایران. نویسنده مسئول: amanollahi.hamid@ut.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله:
دژ زیویه یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین محوطه‌های باستانی در شمال‌غرب ایران به شمار می‌آید. این محوطه تاریخی در ۵۵ کیلومتری جنوب‌شرقی شهرستان سقز در کردستان واقع شده و به شماره ۷۶۲ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده است. بررسی‌ها و کاوش‌های صورت گرفته در این مکان طی هفتادسال اخیر، نیازمند نقد و ارزیابی دقیق است. به‌طور کلی، این اثر بی‌نظیر به‌عنوان یک محوطه مهم مانایی، در طول هفت دهه گذشته به دلایل مختلف مورد غفلت قرار گرفته است. از سوی دیگر، زیویه و آثار آن چالش‌های متعددی را برای باستان‌شناسان و پژوهشگران تاریخ و هنر ایجاد کرده است؛ از جمله این‌که چگونه می‌توان این محوطه را به‌درستی معرفی و حفظ کرد و چطور می‌توان آن را برای نسل‌های آینده نگهداری نمود. این موضوع ضرورت نوشتن درباره زیویه را دوجندان می‌کند تا شاید بتوان مسئولین را به اهمیت پژوهش و حفاظت از این اثر ارزشمند متوجه ساخت. با هدف شناسایی مشکلات و بی‌توجهی‌ها، این مقاله ضمن معرفی اهمیت و جایگاه دژ زیویه، نگاهی به تاریخچه کشف و شهرت جهانی این محوطه از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۸۸ خواهد داشت. در این راستا، پیشینه تاریخی منطقه و دژ زیویه، فعالیت‌های پژوهشی انجام شده، وضعیت حفاری‌های تجاری قبل از انقلاب (از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۴۲)، فعالیت‌های پژوهشی - حفاظتی هیئت معتمدی/لک‌پور (از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۲) و اقدامات انجام شده در زمان تصدی مسئولیت بر پایگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری (از آبان ۱۳۸۶ تا تیرماه ۱۳۸۸) مورد بررسی قرار خواهد گرفت.	تاریخ‌ها: دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۶ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۷ واژگان کلیدی: دژ زیویه تاریخچه پایگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری اقدامات حفاظتی و مرمتی کاوش‌های باستان‌شناسی مشکلات و بی‌توجهی

* استناد: امان‌اللهی، حمید (۱۴۰۴). نقد و بررسی کاوش‌ها و حفاظت از محوطه باستانی زیویه. پیام باستان‌شناسی، ۱۷ (۳۲)، ۸۳-۱۰۲.

مقدمه

دژ زیویه به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین محوطه‌های باستانی در شمال غرب ایران شناخته می‌شود. این دژ، با قدمتی نزدیک به ۳۰۰۰ سال، در هزاره اول پیش از میلاد به‌عنوان ارگ حکومتی ماناها و مادها شناخته می‌شد. بر اساس شواهد باستان‌شناسی و منابع تاریخی، ساخت دژ زیویه احتمالاً به قرن نهم قبل از میلاد (حدود ۹۰۰ تا ۸۸۰ ق.م) بازمی‌گردد و تا اوایل دوره هخامنشی (حدود ۵۰۰ ق.م) مورد استفاده قرار گرفته است؛ بنابراین، این دژ دارای دوره‌ای ۴۰۰ ساله از کاربرد فعال است (معمدی، ۱۳۷۴: ۳۲۹-۳۲۸).

این دژ نه تنها به‌عنوان مرکز حکومتی بلکه به‌عنوان پایگاه نظامی نیز عمل کرده است. در زمان حملات آشوری‌ها و سکاها، زیویه کانون جنگ و درگیری‌ها بوده و پس از شکست مانایی‌ها، به تصرف فاتحان درآمد. سکاها از این دژ به‌عنوان مرکز فرماندهی خود استفاده کرده و آن را پایتخت حکمرانی خود بر سرزمین مادها قرار دادند (ساعد موچشی، ۱۳۸۸: ۱۲۴؛ Muscarella, 1977).

معماری دژ زیویه شامل تالار ستون‌دار، حیاط‌ها، اتاق‌های متعدد، انبار غله و ورودی اصلی با پلکان سنگی است که در سه سکوی یا طبقه با استفاده از سنگ‌های تراشیده شده و دیوارهای خشتی بر روی پی‌های دقیق هندسی ساخته شده است. دیوارهای ضخیم این بنا نشان‌دهنده مهارت بالای معماران آن زمان است. سکوی اول احتمالاً برای بارانداز کاروان‌ها بوده و سکوی دوم منطقه‌ای عمومی‌تر برای زندگی مردم عادی را فراهم کرده است. سکوی سوم نیز به‌عنوان بخش سلطنتی دژ شناخته می‌شود که شامل تالار معروف ستون‌دار زیویه است. وجود پنجره‌ها، راهروهای بزرگ و ایوان‌های زیبا از ویژگی‌های بارز این دژ محسوب می‌شود.

واحد بنیادین معماری زیویه تالار ستون‌دار آن با ۱۶ پایه ستون سنگی مدور به قطر حدود ۹۵ تا ۱۰۵ سانتی‌متر یکی از کهن‌ترین نمونه‌ها در تاریخ معماری ایران است. نمونه‌های بزرگ‌تر و مجلل‌تر آن را در محوطه‌های باستانی متأخرتر مانند نوشیجان، گودین، باباجان و تالارهای

ستون‌دار هخامنشی مشاهده می‌کنیم. کف تالار نیز با خشت خام به‌صورت شطرنجی مفروش شده است. این محوطه تاریخی در تاریخ ۴ دی‌ماه ۱۳۴۶ به شماره ۷۶۲ در فهرست آثار ملی ثبت شده و نمایانگر هویت فرهنگی و تاریخی غنی این منطقه است. با این حال، بررسی‌ها و کاوش‌ها نشان می‌دهد که این اثر بی‌بدیل به دلایل مختلف مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

حفاری‌های تجاری در محوطه باستانی زیویه از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۲ هجری به‌طور پیوسته انجام شد که منجر به تخریب این محوطه برای استخراج اشیاء تاریخی گردید. این تخریب گسترده شامل حفر چاه‌ها و تونل‌های متعدد بود که باعث تأسف باستان‌شناسان بازدیدکننده گردید. در طی این فرآیند، اشیاء کشف‌شده فاقد اطلاعات باستان‌شناختی بودند و طبق قوانین آن زمان بین صاحب‌امتیاز حفاری و دولت تقسیم می‌شدند. اگرچه این اشیاء ارزشمند هستند، اما همانند هر شیء دیگری که از طریق روش‌های غیر باستان‌شناختی به دست آمده‌اند، فاقد هویت علمی می‌باشند.

این حفاری‌ها را می‌توان یکی از بزرگ‌ترین تخریب‌های آثار باستانی در ایران دانست (کیخسروی، ۱۳۶۳)؛ زیرا در طول هشت سال بیش از ۲۸۰۰ مترمربع از بقایای قلعه زیویه به‌طور ویرانگر حفاری شد. در نتیجه، تمامی عناصر معماری نادیده گرفته شدند و بخش اعظم آثار کشف‌شده نیز به‌طور عمدی برای حذف هرگونه مدرک نابود شدند (معمدی، ۱۳۷۴: ۳۲۱). بدین ترتیب، بسیاری از اشیایی که اکنون در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی مختلف قرار دارند، حاصل همین حفاری‌های تجاری هستند.

کاوش‌های علمی باستان‌شناسی در زیویه حدود ۳۰ سال پس از کشف تصادفی گنجینه زیویه تحت سرپرستی نصرت‌الله معتمدی آغاز شد و تا سال ۱۳۵۷ ادامه یافت. در این مدت، سطوح وسیعی از محوطه (بیش از ۵۰۰۰ مترمربع) کاوش شد و آثار معماری شامل ورودی اصلی در شرق تپه، پله‌های سنگی، اتاق‌های تودرتو و دوطبقه و حیاط‌های سنگفرش، اشیای سفالی، فلزی و استخوانی قابل توجهی کشف گردید (امان‌اللهی، ۱۳۸۸). متأسفانه

فرهنگی ایران است که نیازمند توجه ویژه‌ای برای حفظ و معرفی آن به نسل‌های آینده می‌باشد. امید است که با افزایش آگاهی نسبت به دژ زیویه، اقدامات مؤثری برای حفاظت و نگهداری آن انجام شود.

ویژگی‌های جغرافیایی و ساختاری دژ زیویه

دژ زیویه در فاصله ۵۵ کیلومتری جنوب‌شرقی شهرستان سقز واقع شده و در شمال روستایی به همین نام قرار دارد. این دژ با مختصات جغرافیایی $33^{\circ} 41' E$ و $41^{\circ} 16' N$ و ارتفاعی بین ۱۰۰ تا ۱۴۰ متر از سطح زمین‌های اطراف، به دلیل موقعیت طبیعی خاص خود، به مکانی استراتژیک تبدیل شده است. تپه زیویه با وسعت تقریبی ۴۰ هکتار، نمایی خیره‌کننده از نواحی اطراف را ارائه می‌دهد و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آثار تاریخی منطقه شناخته می‌شود (شکل ۱).

این تپه دارای شیب تند در قسمت شمالی و دیواره‌های صخره‌ای در قسمت جنوبی است که دسترسی به آن را از این جهات دشوار می‌سازد. تنها راه دسترسی به دژ از طریق شیب‌های ملایم در جبهه‌های غربی و شرقی ممکن است. در دامنه جنوبی دژ، غار نسبتاً بزرگی قرار دارد که احتمالاً سازندگان دژ از آن به‌عنوان مخفیگاه استفاده می‌کردند. معماران زیویه با بهره‌گیری از توپوگرافی کوه، چندین سکو ساخته‌اند که بخش‌های مختلف دژ بر روی این سکوها به‌صورت پله‌ای طراحی شده‌اند.

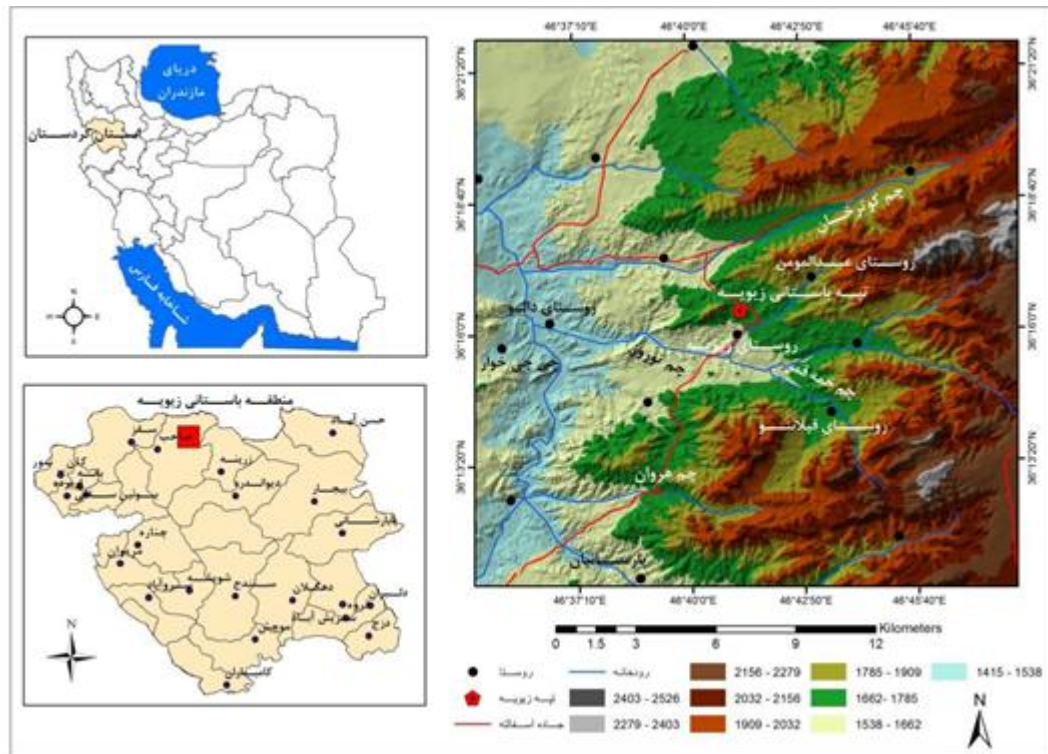
دژ زیویه به‌عنوان یک اثر تاریخی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد، نه تنها از نظر موقعیت جغرافیایی بلکه از لحاظ ساختاری نیز دارای اهمیت ویژه‌ای است. این دژ نمایانگر مهارت معماران آن زمان و تطابق آن با شرایط طبیعی منطقه است که توانسته‌اند یک ساختار مستحکم و کارآمد را ایجاد کنند.

اطلاعات منتشرشده از این کاوش‌ها محدود بوده و انتظار تجزیه و تحلیل نتایج دور از واقعیت است.

در طول هفت دهه گذشته، دژ زیویه به‌عنوان یک اثر تاریخی ارزشمند مورد بی‌توجهی قرار گرفته و نیازمند بررسی‌های عمیق‌تر است. محور اصلی این پژوهش غفلت از دژ زیویه و چالش‌های مربوط به حفاظت از آن به‌عنوان یک محوطه مهم تاریخی است. سؤالات کلیدی شامل چگونگی معرفی صحیح این محوطه و روش‌های مؤثر برای حفاظت از آن برای نسل‌های آینده می‌باشد. عدم آگاهی عمومی نسبت به اهمیت دژ زیویه تأثیر منفی بر روند حفاظت از آن دارد و فعالیت‌های پژوهشی ناکافی در گذشته نیز به کاهش توجه به این دژ منجر شده است (امان‌اللهی، ۱۳۹۶)؛ بنابراین، با توجه به اهمیت این محوطه برای باستان‌شناسان و پژوهشگران تاریخ و هنر، ضرورت نوشتن درباره آن بیش‌ازپیش احساس می‌شود. هدف نهایی ارائه راهکارهایی عملی برای حفاظت از دژ زیویه و ارتقاء آگاهی عمومی نسبت به اهمیت آن است.

این مقاله سعی دارد جنبه‌های مختلف دژ زیویه را معرفی کند تا مسئولان را به توجه بیشتر به پژوهش و حفاظت در مورد این اثر تاریخی ترغیب نماید. همچنین اقدامات پژوهشی و حفاظتی که در زمان مدیریت نویسنده انجام شده، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. روش تحقیق شامل بررسی اسناد تاریخی، مصاحبه با کارشناسان و ارزیابی وضعیت حفاری‌های تجارتي پیش و پس از انقلاب بر وضعیت کنونی دژ خواهد بود.

با توجه به غنای تاریخی دژ زیویه، نتایج این پژوهش می‌تواند مرجع مهمی برای برنامه‌ریزی‌های حفاظتی آینده باشد تا زمینه‌ساز توجه بیشتر مسئولان به حفاظت از این میراث فرهنگی ارزشمند گردد. به‌طور کلی، دژ زیویه نه تنها یک محوطه باستانی ارزشمند بلکه نمادی از تاریخ غنی

شکل ۱: بالا: موقعیت جغرافیایی محوطه زیویه (قدری، ۱۳۹۶: ۳) و پایین: تصویر ماهواره‌ای از تپه زیویه (Google Earth, 2024).

اهمیت تاریخی منطقه

برای نخستین بار، نام زیویه و آثار دیگر این منطقه در سالنامه‌های آشوری مربوط به سده‌های نهم و هشتم قبل از میلاد ذکر شده است. این منطقه به‌عنوان پایتخت پادشاهی مانا شناخته می‌شود که یکی از مهم‌ترین و در عین حال کمتر شناخته‌شده‌ترین دولت‌ها در هزاره اول قبل از میلاد بود. پادشاهی مانا در محدوده شمال غرب ایران و به‌ویژه در مناطق گردنشین کنونی شکل گرفت و بیش از سیصد سال به حیات مستقل سیاسی و فرهنگی خود ادامه داد. با این حال، تاریخ ایران کمتر به ماناها پرداخته است (حسن‌زاده، ۱۳۹۵).

در خلال لشکرکشی‌های آشوریان، پایتخت ماناها به نام ایزرتو به آتش کشیده شد و ایرانزو، پادشاه مقتدر مانایی، شکست خورد. دو دژ مهم و مرکزی آن‌ها به نام‌های ایزییه (زیبیا) و آرامیید نیز توسط آشوری‌ها تصرف شد. پژوهشگران بر این باورند که زیبیا همان زیویه فعلی است و آرامیید احتمالاً در محدوده روستای قیلاتنو، واقع در پنج کیلومتری شرق زیویه قرار دارد (همان).

اطلاعات ما درباره رویدادهای هزاره اول قبل از میلاد در این منطقه که تقریباً از کردستان در شمال آغاز می‌شود و تا کرمانشاه، لرستان و خوزستان در جنوب غربی ایران ادامه می‌یابد، عمدتاً بر اساس متون آشوری استوار است. آشور نو که یک حکومت نظامی بسیار قدرتمند بود، به تدریج به قدرت اول نظامی منطقه تبدیل شد و گسترش خود را به نواحی اطراف، از جمله کوه‌های زاگرس آغاز کرد.

آشوری‌ها از حدود قرن نهم قبل از میلاد (تقریباً از ۸۸۲ ق.م) تا زمان آشوربانی‌پال (آخرین فرمانروای بزرگ آشور) در حدود ۶۴۰ ق.م، مشغول کشورگشایی بودند و قسمت غرب ایران یکی از مناطق مورد توجه آن‌ها بود. آن‌ها در متون خود به حکومت‌های مختلفی که در این سرزمین پراکنده بودند اشاره کرده و برخی را با عنوان قبیله یا شاهک‌نشین توصیف می‌کنند.

از جمله مناطق مورد توجه آشوری‌ها، قسمت غرب ایران بود. زمانی که آشوریان به این نواحی لشکرکشی می‌کردند، در متون خود به حکومت‌های مختلفی که در این سرزمین

پراکنده بودند اشاره می‌کردند. برخی از این متون شامل نامه‌هایی به خدایان آشوری و متون تاریخی دیگری بود که به شکل‌های مختلفی مانند مکاتبات سلطنتی بین دربار آشور و فرمانروایان محلی نگاشته شده بودند (بیننده، ۱۳۸۷).

از حدود ۸۵۰ ق.م که آشوری‌ها وارد زاگرس (غرب ایران) شدند، با اقوام گوناگونی مواجه شدند و حکومت‌های کوچک و بزرگ را به اشکال مختلف توصیف کردند. برخی از این اقوام به‌عنوان قبیله، برخی به‌عنوان شاهک‌نشین و برخی دیگر به‌عنوان فرمانروایی یا پادشاهی شناخته شدند. همچنین نام شهرها و شهرک‌های مختلفی نیز در این متون ذکر شده است که احتمالاً دژ باستانی زیویه یکی از این شهرک‌ها یا دژهای نظامی و سلطنتی بوده است که آشوری‌ها با آن‌ها برخورد کرده‌اند (ملازاده، ۱۳۸۸).

آشوریان برای کنترل این مناطق دو راهبرد را دنبال می‌کردند: در نواحی دورتر از پایتخت‌های آشوری، حکومت را به حاکمان محلی واگذار کرده و تنها از آن‌ها باج و خراج طلب می‌کردند؛ اما در نواحی نزدیک‌تر به سرزمین آشور، پایگاه‌هایی برپا کرده و یک حاکم دست‌نشانده آشوری را مستقر می‌ساختند تا کنترل منطقه را به دست بگیرد. این اقدامات نشان‌دهنده تلاش آشوریان برای تثبیت قدرت خود در غرب ایران و ایجاد مراکز اداری - نظامی برای حاکمان محلی است. دژ زیویه با ویژگی‌های استراتژیک خود احتمالاً یکی از نقاط کلیدی در این فرآیند بوده است.

در نهایت، دژ زیویه با قدمت تاریخی خود نمایانگر تاریخ غنی منطقه و تعاملات پیچیده میان اقوام مختلف آن زمان است. آثار موجود در این دژ نشان‌دهنده فرهنگ غنی ماناها و تأثیرات آن‌ها بر تاریخ ایران باستان هستند.

پیشینه فعالیت‌های پژوهشی

کشف تصادفی آثار باستانی زیویه در سال ۱۳۲۵ ه‍.ق، به دنبال بارندگی‌های شدید، توجه جهانیان را به خود جلب کرد. این کشف منجر به انجام بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی بیشتری در این منطقه شد. به همین دلیل، علاقه‌مندان به باستان‌شناسی و تاریخ ایران در عصر آهن

از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۲، سرپرستی این کاوش‌ها به سیمین لک‌پور واگذار شد. در این مدت، سطوح وسیعی از محوطه باستانی زیویه (بیش از ۵۰۰۰ مترمربع) حفاری شد و آثار معماری، اشیای سفالی، فلزی و استخوانی قابل توجهی به دست آمد. در طول این کاوش‌ها، چندین واحد معماری شامل ورودی اصلی در شرق تپه، پله‌های سنگی، اتاق‌های تودرتو و دوطبقه و حیاط‌های سنگفرش شناسایی گردید (لک‌پور، ۱۳۸۰). متأسفانه اطلاعات منتشرشده چندان از کاوش‌های لک‌پور در دسترس نیست.

پروژه/پایگاه میراث فرهنگی زیویه

محوطه باستانی زیویه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین محوطه‌های عصر آهن ۳ در شمال غرب ایران، از دیرباز به‌عنوان منبع اصلی مطالعات این دوره تاریخی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. به همین دلیل، از سال ۱۳۷۵، به‌منظور مطالعه، بررسی و حفاظت از این میراث ارزشمند، پایگاه میراث فرهنگی زیویه در کنار دیگر آثار باستانی نظیر تخت جمشید، چغازنبیل، تخت سلیمان و بیستون تأسیس شد تا به‌صورت ویژه به مطالعه و حفاظت این میراث بپردازد.

پس از انتخاب زیویه به‌عنوان پایگاه میراث فرهنگی، رسول اشتودان به‌عنوان مدیر پایگاه منصوب گردید. در طول دوره مدیریت او که طولانی‌ترین زمان فعالیت‌های پایگاه بود، اقداماتی از جمله ادامه دور دوم کاوش‌های باستان‌شناسی به سرپرستی نصرت‌الله معتمدی و آغاز دور سوم به سرپرستی سیمین لک‌پور انجام شد. با نگاهی به عملکرد ۱۱ ساله پایگاه در زمان مدیریت اشتودان، می‌توان گفت که به‌جز فعالیت‌های گروه معتمدی/لک‌پور، عملاً کار خاصی در زیویه انجام نشده و نام پایگاه بیشتر جنبه تشریفاتی داشت. هدف تأسیس پایگاه‌ها برای میراث فرهنگی کاهش بار مسئولیت‌های سنگین اداره‌های میراث فرهنگی و تمرکز بر اهداف راهبردی بوده است. در واقع، می‌توان گفت که در این مدت کلیه فعالیت‌های پایگاه به حالت تعلیق درآمد و گروه پژوهشی - حفاظتی لک‌پور نیز با دلخوری فعالیت خود را متوقف کرد.

متأخر، زیویه را از طریق آثار نفیس به دست آمده از این محوطه باستانی می‌شناسند که در موزه‌ها و مجموعه‌های مختلف جهان پراکنده‌اند. شایعات حاکی از آن است که داستان زیویه با کنجکاوای پسر بچه‌ای چوپان از اهالی روستای زیویه در سال‌های ۱۳۲۳ یا ۱۳۲۴ آغاز شد که به‌طور تصادفی تابوتی مفرغی پر از اشیای نفیس را کشف کرد. پس از این واقعه، طبق نامه شماره ۳۲۷۱۹/۱۷۷۵ مورخ ۱۳۲۵/۰۸/۱۹ به امضای وزیر فرهنگ وقت، امتیاز حفاری تجارتي به یک دلال اشیای عتیقه به نام ایوب ربنو صادر شد (یزدانی، ۱۳۸۰: ۱۰۴؛ کیخسروی، ۱۳۶۳: ۱۱۱؛ حفاری صهیونیست‌ها در زیویه، ۱۳۶۰: ۴).

حفاری‌های تجاری در محوطه باستانی زیویه از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۲ هجری به‌طور ادامه یافت و در این مدت، این محوطه به‌منظور استخراج اشیاء تاریخی تخریب شد. تمامی عناصر معماری نادیده گرفته شدند و بسیاری از آثار کشف‌شده نیز به‌طور عمدی برای از بین بردن هرگونه مدرک و شواهد نابود شدند. بسیاری از اشیاء که اکنون در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی مختلف قرار دارند، حاصل همین حفاری‌های تجاری هستند (معتمدی، ۱۳۷۴: ۳۲۱).

در سال ۱۹۶۳ (۱۳۴۲)، رابرت دایسون نیز مطالعات میدانی محدودی در زیویه انجام داد که بیشتر جنبه بررسی سطحی و کاوش محدود داشت. دایسون نتایج فعالیت‌های خود را در چند مقاله منتشر کرد (Dyson, 1963, 1965).

حدود ۳۰ سال بعد، کاوش‌های باستان‌شناسی در زیویه تحت سرپرستی نصرت‌الله معتمدی از سال ۱۳۵۵ آغاز شد و تا سال ۱۳۵۷ ادامه یافت. این فعالیت‌ها به دلیل وقوع انقلاب اسلامی برای مدت ۱۵ سال متوقف گردید. از سال ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۷، کاوش‌ها دوباره از سر گرفته شد و هیئت باستان‌شناسی که معتمدی همچنان سرپرست آن بود، تمرکز خود را بر خاک‌برداری از بقایای معماری دژ زیویه قرار داد. معتمدی دو مقاله مستقیم درباره کاوش‌های زیویه منتشر کرده است که عمدتاً به توصیف آثار معماری و مرمت آن‌ها و همچنین توصیف و طبقه‌بندی سفال این محوطه می‌پردازد (معتمدی ۱۳۷۴ و ۱۳۷۶).

محوطه آغاز شد (شکل ۲). لازم به ذکر است که با پیگیری‌های مکرر، توانستیم بودجه ملی پایگاه را در سال ۱۳۸۷ به یک میلیارد و یکصد و بیست میلیون ریال افزایش دهیم و فعالیت‌هایی در زمینه تجهیز، حفاظت و مرمت، پژوهش، معرفی و آموزش انجام دهیم.

اقدامات پایگاه از آبان ۱۳۸۶ تا تیرماه ۱۳۸۸
با وجود کشمکش‌های فراوان، در نهایت در آبان ماه ۱۳۸۶، ابلاغ مدیریت پایگاه زیویه برای نویسنده صادر شد. اعتبار تخصیص‌یافته به پایگاه در سال ۱۳۸۶، دویست میلیون ریال بود. بلافاصله پس از آن، با تشکیل شورای راهبردی، برنامه‌ای فشرده به منظور مقابله با مشکلات حفاظتی

شکل ۲: تصاویری از بازدیدها و صورت جلسات هیأت راهبردی در راستای بهبود وضعیت محوطه

قسمت، وضعیت کنونی دژ از نظر پژوهش‌های باستان‌شناسی و اقدامات حفاظتی انجام‌شده بررسی می‌شود. ۳- برنامه‌های حفاظت و مرمت: این بند شامل جزئیات برنامه‌های مرمت و حفاظت که به منظور حفظ ساختار و اصالت دژ طراحی شده‌اند، می‌باشد. ۴- معرفی و آموزش: در نهایت، این بخش به معرفی فعالیت‌های

برای توجیه بهتر فعالیت‌ها، گزارشی مصور با زیرنویس تصاویر و شرح مختصر فعالیت‌های اجرایی در چهار بند زیر ارائه می‌شود: ۱- برنامه‌های جاری و تجهیز: این بخش به تشریح اقدامات انجام‌شده برای تجهیز و به‌روزرسانی امکانات و منابع مورد نیاز برای حفاظت از دژ زیویه می‌پردازد. ۲- وضعیت پژوهشی و حفاظتی دژ زیویه: در این

- آموزشی و ترویجی مرتبط با دژ زیویه می‌پردازد که هدف آن افزایش آگاهی عمومی درباره اهمیت این اثر تاریخی و روش‌های حفاظت از آن است.

- ساماندهی مخزن یافته‌های باستانی پایگاه زیویه (شکل ۶): کاوش‌های انجام‌شده در زیویه از سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۱، یافته‌های مهم و قابل‌توجهی را به ارمغان آورد که بخش عمده‌ای از آن‌ها در شرایط نامناسبی در مخزن پایگاه نگهداری می‌شدند. این اشیاء شامل قطعات مختلف سفالی (لعبه‌دار، منقوش و ساده)، آجرهای لعبه‌دار و ساده، ابزارهای سنگی، سنگ وزنه‌ها، ظروف سنگی، استخوان و اشیاء فلزی بودند. در این برنامه، تلاش شد تا این یافته‌ها بر اساس جنس و بافت باستان‌شناختی آن‌ها ساماندهی، ثبت و ضبط شوند تا بتوانیم از متخصصان حوزه‌های مختلف برای بررسی آن‌ها دعوت کنیم. با توجه به این‌که مرمت محوطه و اشیای آن تاکنون مورد بی‌توجهی قرار گرفته بود، مرمت را در اولویت کاری خود قرار دادیم. در این برنامه، اشیاء از بسته‌بندی‌های کهنه و وضعیت نامطلوب قبلی خارج شدند تا وضعیت آن‌ها بررسی شود و در صورت نیاز به مرمت، اقدامات لازم به‌سرعت انجام گیرد.

۱. برنامه‌های جاری و تجهیز

برای آغاز کارها و استقرار هیئت در منطقه، تأمین و تجهیز پایگاه با لوازم اداری، کارگاهی و رفاهی ضروری بود. این اقدامات به‌خوبی انجام شد و برخی از آن‌ها به‌صورت تیتروار شامل موارد زیر است (شکل‌های ۳ تا ۵):

- تأمین دو دستگاه وسیله نقلیه (جیب صحرا و موتورسیکلت)
- علاوه بر افزایش اعتبار ملی برای فعالیت‌های حفاظتی و پژوهشی، مجموعه‌ای از اقلام تجهیزات شامل لوازم اداری، کارگاهی و رفاهی به‌منظور بهبود عملکرد و کارایی ساختمان پایگاه از ستاد سازمان وقت تحویل و به ساختمان پایگاه منتقل شد.
- ایجاد آزمایشگاه مرمت: راه‌اندازی آزمایشگاهی مرتبط با فعالیت‌های پایگاه مرمت برای انجام تحقیقات علمی در زمینه حفاظت.
- تأسیس دفتر پایگاه در مرکز استان (واقع در خانه گُرد)
- تعمیر، بهینه‌سازی و نقاشی ساختمان پایگاه

شکل ۳: تصاویری از مراحل مختلف تعمیر و بهینه‌سازی ساختمان اداری و همچنین انتقال مخزن ذخیره آب به همراه لوله‌کشی آب به‌منظور بهبود و ارتقاء زیرساخت‌های ساختمان اداری

پارسی		پارسی	
تصویر توجیه تحویل کالا		تصویر توجیه تحویل کالا	
ردیف	شرح	ردیف	شرح
۱	تجهیزات حفاری	۱	تجهیزات حفاری
۲	تجهیزات حمل و نقل	۲	تجهیزات حمل و نقل
۳	تجهیزات حفاظت	۳	تجهیزات حفاظت
۴	تجهیزات امداد	۴	تجهیزات امداد
۵	تجهیزات نظارت	۵	تجهیزات نظارت
۶	تجهیزات ثبت	۶	تجهیزات ثبت
۷	تجهیزات اندازه‌گیری	۷	تجهیزات اندازه‌گیری
۸	تجهیزات نمونه‌برداری	۸	تجهیزات نمونه‌برداری
۹	تجهیزات آزمایشگاهی	۹	تجهیزات آزمایشگاهی
۱۰	تجهیزات مستندسازی	۱۰	تجهیزات مستندسازی
۱۱	تجهیزات حفاظت محیط زیست	۱۱	تجهیزات حفاظت محیط زیست
۱۲	تجهیزات ایمنی	۱۲	تجهیزات ایمنی
۱۳	تجهیزات ارتباط	۱۳	تجهیزات ارتباط
۱۴	تجهیزات تغذیه	۱۴	تجهیزات تغذیه
۱۵	تجهیزات خوابگاه	۱۵	تجهیزات خوابگاه
۱۶	تجهیزات بهداشت	۱۶	تجهیزات بهداشت
۱۷	تجهیزات درمان	۱۷	تجهیزات درمان
۱۸	تجهیزات آتش‌نشانی	۱۸	تجهیزات آتش‌نشانی
۱۹	تجهیزات اعلام خطر	۱۹	تجهیزات اعلام خطر
۲۰	تجهیزات کنترل تردد	۲۰	تجهیزات کنترل تردد
۲۱	تجهیزات کنترل دسترسی	۲۱	تجهیزات کنترل دسترسی
۲۲	تجهیزات کنترل خروج	۲۲	تجهیزات کنترل خروج
۲۳	تجهیزات کنترل ورود	۲۳	تجهیزات کنترل ورود
۲۴	تجهیزات کنترل اقامت	۲۴	تجهیزات کنترل اقامت
۲۵	تجهیزات کنترل بهداشت	۲۵	تجهیزات کنترل بهداشت
۲۶	تجهیزات کنترل ایمنی	۲۶	تجهیزات کنترل ایمنی
۲۷	تجهیزات کنترل ارتباط	۲۷	تجهیزات کنترل ارتباط
۲۸	تجهیزات کنترل تغذیه	۲۸	تجهیزات کنترل تغذیه
۲۹	تجهیزات کنترل خوابگاه	۲۹	تجهیزات کنترل خوابگاه
۳۰	تجهیزات کنترل بهداشت	۳۰	تجهیزات کنترل بهداشت
۳۱	تجهیزات کنترل درمان	۳۱	تجهیزات کنترل درمان
۳۲	تجهیزات کنترل آتش‌نشانی	۳۲	تجهیزات کنترل آتش‌نشانی
۳۳	تجهیزات کنترل اعلام خطر	۳۳	تجهیزات کنترل اعلام خطر
۳۴	تجهیزات کنترل تردد	۳۴	تجهیزات کنترل تردد
۳۵	تجهیزات کنترل دسترسی	۳۵	تجهیزات کنترل دسترسی
۳۶	تجهیزات کنترل خروج	۳۶	تجهیزات کنترل خروج
۳۷	تجهیزات کنترل ورود	۳۷	تجهیزات کنترل ورود
۳۸	تجهیزات کنترل اقامت	۳۸	تجهیزات کنترل اقامت
۳۹	تجهیزات کنترل بهداشت	۳۹	تجهیزات کنترل بهداشت
۴۰	تجهیزات کنترل ایمنی	۴۰	تجهیزات کنترل ایمنی
۴۱	تجهیزات کنترل ارتباط	۴۱	تجهیزات کنترل ارتباط
۴۲	تجهیزات کنترل تغذیه	۴۲	تجهیزات کنترل تغذیه
۴۳	تجهیزات کنترل خوابگاه	۴۳	تجهیزات کنترل خوابگاه
۴۴	تجهیزات کنترل بهداشت	۴۴	تجهیزات کنترل بهداشت
۴۵	تجهیزات کنترل درمان	۴۵	تجهیزات کنترل درمان
۴۶	تجهیزات کنترل آتش‌نشانی	۴۶	تجهیزات کنترل آتش‌نشانی
۴۷	تجهیزات کنترل اعلام خطر	۴۷	تجهیزات کنترل اعلام خطر
۴۸	تجهیزات کنترل تردد	۴۸	تجهیزات کنترل تردد
۴۹	تجهیزات کنترل دسترسی	۴۹	تجهیزات کنترل دسترسی
۵۰	تجهیزات کنترل خروج	۵۰	تجهیزات کنترل خروج

شکل ۴: تصویر مجموعه‌ای از اقلام تجهیز و توسعه شامل لوازم اداری، کارگاهی، رفاهی و آزمایشگاهی که به منظور بهبود عملکرد و کارایی ساختمان پایگاه از ستاد تحویل و به ساختمان پایگاه منتقل شد.

شکل ۵: تصاویری از تسطیح پیرامون ساختمان پایگاه و ایجاد پل جهت تسهیل دسترسی به بالای دژ

شکل ۶: تصاویری از ساماندهی و دسته‌بندی اشیاء در مخزن پایگاه برای بهبود وضعیت مخزن و سازمان‌دهی بهتر اشیاء

۲. وضعیت پژوهشی و حفاظتی دژ زیویه

علی‌رغم انجام چندین فصل حفاری در سال‌های پیش و پس از انقلاب، اطلاعات ما درباره دژ زیویه بسیار محدود بود. به‌علاوه، به دلیل بی‌توجهی به حفاظت از آثار به‌دست‌آمده، این دژ در وضعیت نامناسبی قرار داشت و نیازمند توجه جدی و فوری بود.

از سال ۱۳۸۶، برای انجام حفاظت‌های اضطراری و مرمت‌های موضعی دقیق و اصولی، فعالیت‌های پژوهشی و باستان‌شناختی را در برنامه کاری پایگاه گنجانیدیم. به همین

منظور، از مهرماه ۱۳۸۷، دکتر کامیار عبدی به پیشنهاد امور پایگاه‌های سازمان دعوت شد تا همزمان با فعالیت‌های حفاظتی و مرمتی، پژوهش‌های باستان‌شناسی نیز با توجه به چند اولویت به‌طور همزمان انجام شود. با توجه به محدودیت دانش ما درباره مواد فرهنگی زیویه و کم‌توجهی نسبت به نمونه‌برداری اصولی از مواد باستانی در حفاری‌های پیشین، لازم بود که به این امر توجه ویژه‌ای شود. خوشبختانه این معضل تا حد زیادی با انجام این برنامه‌ها مرتفع گردید.

- الک کردن خاک‌های دستی حفاری‌های پیشین مواد باستانی لازم برای گروهی از پژوهش‌های ابتدایی و بنیادین را فراهم کرد.
- استفاده از خاک‌های دستی عاری از مواد باستانی برای استحکام‌بخشی قسمت‌های سست دژ بکار رفت.
- زدودن خاک‌های دستی حفاری‌های پیشین باعث شد نمای ناپسند دژ آشکارتر و آراسته‌تر شود که هم موجب رضایت خاطر بازدیدکنندگان شد و هم به باستان‌شناسان اجازه داد تا دید بهتری نسبت به مجموعه دژ که زیر انبوهی از کپه‌های خاک پنهان شده بود داشته باشند.
- پس از دعوت از صاحب‌نظران و متخصصان و برگزاری جلسات متعدد هیئت راهبردی (شکل ۵) درباره فعالیت‌های پژوهشی و حفاظتی محوطه زیویه، موارد زیر برای اجرایی شدن به تصویب رسید. در نتیجه، اولویت اصلی پایگاه، استحکام‌بخشی تالار ستون‌دار با اهداف زیر آغاز شد:
- بررسی ماهیت و ابعاد دقیق مصطبه خشتی که تالار بر روی آن ساخته شده است.
- تحلیل زیرسازی مصطبه خشتی.
- ارزیابی وضعیت سطح تماس زیربنای مصطبه خشتی با صخره طبیعی کوه.
- بررسی دلایل رانش مصطبه خشتی که منجر به نشست تالار و ریزش دیوار شمالی آن شده است.
- مطالعه نحوه مقابله معماران با روند رانش مصطبه خشتی.
- در بخش‌هایی از جبهه شمالی، عوارضی مشاهده می‌شد که ممکن است شمع‌هایی باشند که معماران در مراحل مختلف برای جلوگیری از رانش مصطبه احداث کرده‌اند. ساختار این شمع‌ها، نحوه اتصال آن‌ها به مصطبه و تأثیر احتمالی آن‌ها در مقابله با روند رانش نیاز به بررسی داشت (شکل ۷).
- در مرحله نخست، با الک کردن خاک‌های دستی حفاری‌های پیشین، قطعات سفال، مواد جانوری و سایر مواد باستانی که احتمالاً سهواً دور انداخته شده بودند جمع‌آوری شد. هدف از گردآوری قطعات سفال، طبقه‌بندی سفال زیویه به‌منظور تدوین مقدماتی دوره‌بندی محوطه و بازشناسی مقدماتی گاهنگاری نسبی و مقایسه‌ای آن است. بدیهی است که این دوره‌بندی و گاهنگاری مقدماتی باید بر اساس کاوش‌های دقیق لایه‌نگاری در نهشت‌های دست‌نخورده محوطه بازبینی و اصلاح گردد.
- جمع‌آوری مواد جانوری نیز به‌منظور بازسازی الگوی معیشتی و ساختار بوم‌شناختی محوطه، به‌ویژه پوشش جانوری منطقه اطراف آن در دوره آبادانی صورت می‌گیرد.
- باید توجه داشت که بخشی از حفاری‌های پیشین به کالبد معماری دژ آسیب رسانده است. این آسیب‌ها را می‌توان به دو گروه عمده تقسیم کرد:
- الف) خاک‌برداری بی‌مورد در بخش‌هایی از سازه‌ها که منجر به پلان نامفهوم فعلی شامل دیوارهای کج‌ومعوج، فضاهای نامشخص، دیوارهای ناتمام و راهروهایی شده که به جایی نمی‌رسند. خاک‌برداری در پوسته خارجی دژ و شالوده آن موجب رانش بخشی از سازه‌ها شده است. اگر اقدامات فوری برای استحکام‌بخشی انجام نمی‌شد، احتمال ریزش بخشی از دژ، به‌ویژه جبهه شمالی آن وجود داشت.
- در این‌جا خاک‌های دستی حفاری‌های پیشین را دور نریختیم؛ بلکه پس از استخراج تمامی مواد باستانی از آن‌ها، در محل از همین خاک‌ها به کمک معماران محلی بر اساس معیارهای باستانی خشت زده شد و از این خشت‌ها برای پر کردن قسمت‌های خاک‌برداری شده و سست دژ استفاده گردید؛ بنابراین برنامه حفاظتی - پژوهشی توانایی داشت که با یک برنامه سه هدف را مرتفع کند:

شکل ۷: تصاویری از مراحل خوانا سازی و استحکام بخشی تالار ستون دار که شامل مراحل پیش، حین و پس از انجام کار می‌باشند. این تصاویر نمایانگر فرآیند بهبود و تقویت ساختار تالار ستوندار هستند.

شرح خدمات زیر، طی قراردادی جداگانه با دکتر محمدرضا قدری انجام شد (قدری، ۱۳۸۷):

- بررسی توپوگرافی و زمین ساخت (تکتونیک) منطقه و نقش آن‌ها در پیدایش و تغییر شکل ناهمواری‌ها.

از آنجا که شناخت نوع آسیب‌های وارده بر دژ زیویه و انتخاب روش‌های مرمتی و ساماندهی آن نیازمند مطالعات جامع در علوم زمین بود، مطالعات پایه‌ای در این خصوص با

- بررسی وضعیت اقلیم، هیدرولوژی و آب‌های جاری.
- بررسی رسوب‌شناسی و خاک‌شناسی منطقه.
- بررسی وضعیت پوشش گیاهی منطقه و نقش آن‌ها در تخریب یا حفاظت از بناهای باستانی دژ زیویه.
- بررسی نقش هوازدگی و فرسایش در تخریب بناها.
- تهیه پلان مدیریت زیویه شامل برنامه‌های راهبردی حفاظتی کوتاه‌مدت و میان‌مدت بر اساس منشورهای مرمتی نیز در این مدت به سرانجام رسید. جهت معرفی شواهد معماری کشف‌شده، مقاله‌ای تحت عنوان «دژ زیویه: شاهکار معماری فراموش‌شده مانایی» توسط معتصم مسلم، یکی از کارشناسان پایگاه، در ماهنامه اجتماعی، فرهنگی و ادبی مهاباد منتشر شد (مسلم، ۵۹-۵۶). برای انجام مطالعات بیشتر، به‌ویژه مرتبط با حفاظت و معرفی اثر همکاری با دانشگاه‌ها نیز مورد توجه قرار گرفت؛ بنابراین زمینه‌ای فراهم شد تا پایگاه بتواند از پایان‌نامه‌های دانشجویی حمایت کند. در این مدت، ۲۲ ماه از ۵ پایان‌نامه دانشجویی در مقطع فوق‌لیسانس و یک رساله دکتری حمایت شد:
- مطالعات گردشگری: در راستای تهیه برنامه جامع گردشگری، مطالعاتی درباره زیرساخت‌ها، سیاست‌گذاری‌ها، فرصت‌ها و پتانسیل‌های حوزه زیویه انجام شد. این طرح تحت عنوان «پهنه‌بندی توان‌های ژئومورفولوژی استان کردستان و تحلیل نقش آن‌ها در توسعه ناحیه‌ای» توسط هانا قادری‌زاده در مقطع فوق‌لیسانس دفاع کردند (قادری‌زاده، ۱۳۸۸).
- عاج‌های خاص: میترا رحیمی پایان‌نامه فوق‌لیسانس خود را درباره عاج‌های زیویه با حمایت معنوی پایگاه دفاع کرد (رحیمی، ۱۳۸۸).
- بررسی میدانی: برای ارتقاء سطح اطلاعات پایگاه درباره محوطه زیویه و آثار پیرامون آن، برنامه‌ای برای بررسی حوزه جغرافیایی پیرامون زیویه به شعاع ۳۵ کیلومتر به‌وسیله سالار صالحیه انجام شد که از آن به‌عنوان پایان‌نامه فوق‌لیسانس نامبرده نیز استفاده گردید (صالحیه، ۱۳۸۹).
- باستان‌شناسی مانا: در راستای فعالیت‌های پژوهشی پایگاه و با توجه به باستان‌شناسی و هنر مانا، از رساله دکتری حسین علیزاده حمایت شد (علیزاده، ۱۳۸۹).
- در راستای انجام مطالعات و تهیه طرح‌های مربوط به منظر فرهنگی-طبیعی زیویه، طرحی تحت عنوان «بازنده‌سازی منظر تاریخی - طبیعی دژ زیویه» توسط مهدی صفی در مقطع فوق‌لیسانس دفاع کردند (صفی، ۱۳۹۵).
- علاوه بر موارد فوق، پروژه‌های پژوهشی دیگری نیز آغاز شده بود:
- شروع مطالعات معماری، مصالح و تزیینات آثار به‌دست‌آمده در محوطه زیویه به‌منظور اتخاذ راهکارهای نگهداری و حفاظتی.
- آغاز بررسی‌های آزمایشگاهی مواد و مصالح.
- آغاز پژوهش و معرفی آثار منقول به دست آمده از کاوش‌های علمی، تجارتي و متفرقه محوطه.
- آغاز مطالعات طراحی و ایجاد سایت موزه.
- آغاز مطالعات مردم‌شناسی، گویش‌های محلی و شناخت فرهنگ بومی حوزه زیویه.
- تهیه کتابشناسی توصیفی از زیویه.
- جمع‌آوری اسناد و مدارک مطالعاتی، گزارش‌های تخصصی، کتب و نشریات مربوط به حوزه فرهنگی زیویه و راه‌اندازی مرکز اسناد و آرشیو فنی.

۳. برنامه‌های حفاظت و مرمت

برنامه‌های حفاظت و مرمت محوطه باستانی زیویه شامل مراحل متعددی است که به منظور حفظ و نگهداری این اثر تاریخی انجام شد. یکی از اقدامات کلیدی در این راستا، مستندسازی دقیق بود که شامل تهیه نقشه توپوگرافی و پلان معماری در مقیاس‌های لازم می‌شد. این نقشه در سال ۱۳۸۵ با مقیاس یک پانصدم تهیه گردید، اما پس از بررسی، اشکالات فنی آن شناسایی و به اداره کل استان گزارش شد. به دنبال این موضوع، نقشه مجدداً طی دو هفته مورد بازنگری و نقشه‌برداری قرار گرفت (شکل ۸).

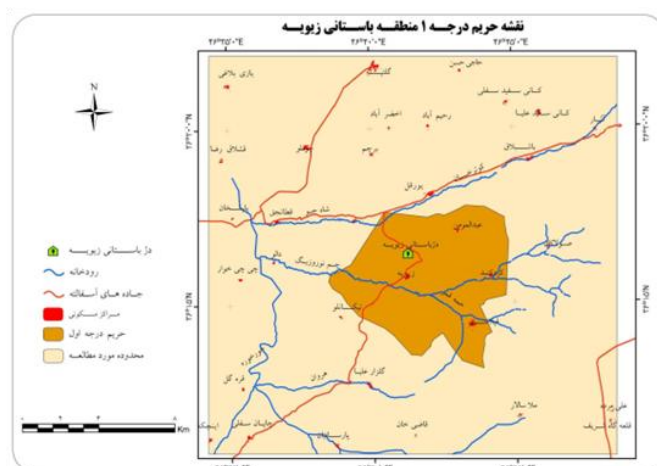
ساماندهی و کنترل فعالیت‌های آتی کمک کند. در ادامه، به اهم برنامه‌های حفاظت و مرمت در دوران تصدی مسئولیت پایگاه اشاره می‌شود (شکل ۸).

همچنین، تمامی عکس‌های هوایی، ماهواره‌ای و فایل‌های مرتبط با نقشه‌های توپوگرافی و زمین‌شناسی از محوطه زیویه و حوزه‌های فرهنگی مربوطه جمع‌آوری شد تا به

شکل ۸: تصاویر از فرآیند به‌روز رسانی نقشه‌ها به همراه نمای کلی دژ زیویه (عکس از نگارنده)

- تعیین عرصه و حریم محوطه زیویه: این مرحله به‌صورت منظری و با استفاده از دیدگاه‌های کارشناسی انجام شد تا مرزهای محوطه به‌طور تقریبی مشخص گردد و در فرصت مناسب از طریق گمانه‌زنی تدقیق شود (شکل ۹).
- همکاری با کارشناسان مرمت: به‌منظور مطالعه و تهیه طرح آسیب‌شناسی، قراردادی با محمد صفی، کارشناس مرمت، منعقد شد تا آسیب‌ها به‌طور دقیق شناسایی و راهکارهای لازم ارائه گردد (صفی، ۱۳۸۶).
- مدیریت آب‌های سطحی: اقدامات لازم برای طراحی طرح خروج آب‌های سطحی از محوطه و نحوه دفع رطوبت به‌منظور جلوگیری از آسیب‌های ناشی از رطوبت انجام شد.
- بازگردانی پایه ستون تالار ستون‌دار: یکی از پایه‌های ستون تالار ستون‌دار از روستای قپلانتو به محوطه بازگردانده شد.

شکل ۹: تصویری از نقشه تهیه‌شده حریم به صورت منظر (چشمی) که برای نمایش و تعیین حدود حریم محوطه تاریخی زیویه طراحی شده است. هدف از تهیه این نقشه، فراهم‌سازی زمینه برای گمانه‌زنی و تدقیق عرصه و حریم در فرصت مناسب با تأمین اعتبار لازم بود. این اقدام به تحلیل و مدیریت بهتر این محوطه کمک می‌کند.

- **اقدامات حفاظتی اولیه:** پس از مستندنگاری (شکل‌های ۱۰ و ۱۱)، امکانات لازم شامل لوازم و ابزار کارگاهی تهیه شد. مصالح مورد نیاز شامل داربست، لوله پلی‌اتیلن برای دفع آب‌های سطحی، تیر چوبی، گونی، خاک آسیابی، کاه، آجر، ماسه، آب و سیمان خریداری گردید. پس از تجهیز کارگاه و به‌کارگیری نیروی انسانی متخصص و با تجربه، اقدامات حفاظتی اولیه به شرح زیر انجام شد:
- نظافت محوطه دژ: پاک‌سازی محوطه از خاک و علف‌های هرز تحت نظارت کارشناسان باستان‌شناسی.
- تثبیت راهپله ورودی: اصلاح و تثبیت راهپله ورودی به محوطه.
- بازسازی رخ‌بام‌ها: ترمیم قسمت‌های فرو ریخته رخ‌بام‌ها.
- بستن داربست: نصب داربست در محل‌های مورد نیاز برای حفاظت بهتر.
- استحکام‌بخشی لوله‌ها: نصب و تقویت لوله‌های عبوری آب.
- شمع‌کوبی دیواره‌ها: تقویت دیواره‌ها و سازه‌های در حال حرکت و تخریب.
- هموارسازی کف فضاهای معماری: آماده‌سازی کف برای هدایت آب‌های برف و باران.
- شیب‌بندی و هدایت آب‌ها: طراحی شیب مناسب برای هدایت آب‌های سطحی به خارج از محوطه.
- ساماندهی فضاهای معماری: فضاها بر اساس پلان‌های به دست آمده از کاوش‌های پیشین ساماندهی شدند تا بر، کف و حدود دیوارهای قدیمی به‌دقت تحت نظارت کارشناسان باستان‌شناسی تعیین گردد.
- استفاده از گونی چتائی: کشیدن یک لایه گونی چتائی بر روی بقایای دیوارهای خشتی قدیمی و ایجاد دیوارک‌های خشتی برای حفاظت بیشتر.
- اجرای اندود حفاظتی: اجرای اندود بر روی رخ‌بام دیوارهای باستانی در دو نوبت با استفاده از گل ورز داده به ضخامت ۵ تا ۷ سانتی‌متر به‌منظور ایجاد شیب مناسب انجام شد. همچنین، اندود کاه‌گل به‌عنوان حفاظت نهایی بر روی سطوح عمودی و افقی بقایای معماری دژ اجرا گردید.
- تسطیح مسیر حمل مصالح: تسطیح مسیر برای حمل مصالح به بالای تپه (به طول ۱۴۰ متر و عرض ۱/۵ متر) بدون آسیب رساندن به بستر تاریخی.
- آماده‌سازی مسیر بازدید: مکان‌یابی مناسب مسیر بازدیدکنندگان (به طول حدود ۳۰۰ متر و عرض تقریبی ۸۰ سانتی‌متر) با تسطیح، شیب‌بندی و شن‌ریزی جهت جلوگیری از تردد بر روی آثار معماری دژ.

شکل ۱۰: تصاویر مربوط به زمان تحویل محوطه زیویه در مهرماه ۱۳۸۶ نشان‌دهنده این است که این منطقه پس از یازده فصل کاوش به یک تپه باستانی تبدیل شده بود. در این زمان، تصاویری از وضعیت کلی این محوطه تاریخی به ثبت رسید که ویژگی‌ها و شرایط آن را به‌وضوح نمایش می‌دهد و به عنوان مستنداتی ارزشمند برای ارزیابی وضعیت محوطه زیویه در زمان تحویل به شمار می‌آیند. این تصاویر به‌خوبی رهاشدگی و چالش‌های حفاظتی این محوطه شاخص را نمایان می‌سازند. وضعیت کنونی نه تنها زیبایی بصری محوطه را تحت تأثیر قرار داده، بلکه به ناپایداری و تخریب بیشتر آن نیز منجر شده است. آسیب‌های ناشی از عوامل طبیعی و انسانی تهدیدات جدی برای بقای این میراث‌فرهنگی ایجاد کرده‌اند. به‌طور کلی، وضعیت محوطه زیویه در زمان تحویل نیاز فوری به اقدامات حفاظتی و مرمتی را نشان می‌دهد تا از تخریب بیشتر این محوطه ارزشمند جلوگیری شود و بتوان از ارزش‌های تاریخی و فرهنگی آن حفاظت کرد.

شکل ۱۱: تصاویری از اقدامات حفاظتی محوطه دژ زیویه که در سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۸ به‌منظور حفظ بهتر این اثر تاریخی انجام شد. این اقدامات شامل پاک‌سازی محوطه، حمل مصالح، انتقال آب، اصلاح و تثبیت راه‌پله ورودی، ترمیم رخ‌بام‌ها، شیب‌بندی و هدایت آب‌های سطحی، مقاوم‌سازی، انجام اندود حفاظتی (کاه‌گل)، شمع‌بندی، پوشش سقف، ساماندهی فضاهای معماری بر اساس پلان‌های کاوش‌های پیشین و همچنین مکان‌یابی مناسب مسیر بازدیدکنندگان با تسطیح و شیب‌بندی به‌منظور جلوگیری از تردد بر روی آثار معماری دژ بود.

۴. معرفی و آموزش

برنامه‌های معرفی و آموزش محوطه زیویه نه تنها به بهبود شناخت این محوطه کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز حفاظت از این میراث فرهنگی ارزشمند نیز خواهد بود. در این راستا، برنامه‌های معرفی و آموزش محوطه زیویه در زمان تصدی مسئولیت پایگاه به شرح زیر انجام شد:

- جمع‌آوری پژوهش‌های انجام‌شده: برنامه‌ریزی برای گردآوری تمامی پژوهش‌های مرتبط با محوطه زیویه که در سال‌های گذشته انجام شده است. این اقدام به‌منظور فراهم کردن زمینه برای انتشار آثار و افزایش دسترسی به اطلاعات علمی و تاریخی صورت گرفت.
- ایجاد مرکزی برای جمع‌آوری اطلاعات: تأسیس مرکزی تخصصی برای جمع‌آوری و نگهداری کلیه اطلاعات مربوط به محوطه زیویه و آثار تاریخی پیرامون آن. این مرکز به‌عنوان منبعی معتبر برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به تاریخ و باستان‌شناسی عمل خواهد کرد.
- کتابخانه‌ای برای پژوهشگران: راه‌اندازی یک کتابخانه تخصصی با منابع علمی و تاریخی مرتبط با محوطه زیویه، به‌منظور تسهیل دسترسی پژوهشگران و کارشناسان به اطلاعات مورد نیاز.
- کتاب‌شناسی توصیفی از زیویه: تدوین کتاب‌شناسی توصیفی که شامل منابع مختلف درباره محوطه زیویه باشد تا پژوهشگران بتوانند به‌راحتی به منابع مرتبط دسترسی پیدا کنند.
- تولید محتوای آموزشی: تولید بروشور اطلاعاتی و فیلمی که در سال ۱۳۷۴ توسط استاد ایرج مرادی تهیه شده بود، به معرفی محوطه زیویه و بخشی از کاوش‌های در حال انجام می‌پرداخت. این محتوا از تهیه‌کننده خریداری و به تعداد ۵۰۰ نسخه بر روی لوح فشرده (CD) رایت شد و در اختیار بازدیدکنندگان قرار گرفت. این اقدامات به افزایش آگاهی عمومی درباره اهمیت تاریخی و فرهنگی این محوطه کمک کرده است.

- برقراری ارتباط با مسئولین: برقراری ملاقات با مسئولین نهادهای مختلف به‌منظور معرفی محوطه زیویه، ایجاد هماهنگی‌های لازم و پیگیری امور مرتبط با حفاظت و معرفی این اثر تاریخی.
- ساماندهی ظرفیت گردشگری: ساماندهی محوطه زیویه به‌گونه‌ای که ظرفیت لازم برای پذیرش حداقل ۱۰٬۰۰۰ گردشگر در سال فراهم شود. این اقدام می‌تواند به توسعه گردشگری فرهنگی و اقتصادی منطقه کمک کند.

نتیجه‌گیری

- نقد و بررسی کاوش‌ها و حفاظت از محوطه باستانی زیویه نشان‌دهنده چالش‌های جدی در مسیر حفظ و نگهداری این میراث فرهنگی ارزشمند است. متأسفانه، برخی از همکاران میراث فرهنگی استان با بی‌مهری نه‌تنها فعالیت‌های پایگاه را نادیده گرفتند، بلکه به‌جای حمایت از همان آغاز کار با جوسازی و سم‌پاشی علیه پایگاه، روند کار را دشوار کردند. برای نمونه، در ادامه به برخی از این مشکلات اشاره می‌شود.
- ابلاغ مسئولیت پایگاه: در تاریخ ۱۳۸۶/۰۶/۲۴، امور پایگاه‌ها مسئولیت پایگاه زیویه را به استان اعلام کردند و پس از پیگیری‌های مکرر، این مسئولیت در تاریخ ۱۳۸۶/۰۸/۰۶ به من ابلاغ شد.
 - استعفای معاون میراث فرهنگی: در تاریخ ۱۳۸۶/۰۸/۲۲، معاون میراث فرهنگی وقت که پیش‌تر مدیر پایگاه زیویه بودند، به‌جای حضور در اولین جلسه شورای راهبردی و انتقال تجربیات خود، از سمت خود استعفا دادند.
 - عدم مشارکت کارشناسان: در طول مدت مسئولیت خود، حدود ۱۰ جلسه شورای راهبردی در پایگاه و ستاد در ارتباط با فعالیت‌های پایگاه برگزار شد و از کارشناسان استان برای حضور در کلیه جلسات دعوت به عمل آمد؛ متأسفانه نه تنها شرکت نکردند، بلکه در مدت مسئولیت من بر دو سایت مهم زیویه و کرفتو هیچ‌کدام از جلسات اداری از من دعوت نشد. در

شود بلکه به‌عنوان یک منبع غنی برای پژوهش‌ها و گردشگری نیز مورد استفاده قرار گیرد.

پی‌نوشت

۱. زیویه از کلمه "زیو" مشتق شده است. در زبان کردی، "زیو" به دو معنا به کار می‌رود: یکی به معنای نقره و دیگری که امروزه کمتر استفاده می‌شود، به‌عنوان مشتقاتی از "زیوان" یا "زیوه‌وان" به معنای نگهبان و پاسبان گورستان است (شرف‌کندی، ۱۳۷۶: ۳۹۵؛ حسینی، ۱۳۸۴: ۱۶).
۲. یکی از اهداف اولیه هر برنامه باستان‌شناسی، بازشناسی و تدوین الگو و گونه‌شناسی منظمی از مواد باستانی محوطه موردپژوهش است. این فعالیت نخستین گام در جهت تدوین دوره‌بندی محوطه و پژوهش‌های هم‌زمان (مانند بازسازی الگوی معیشتی، اقتصاد زیستی و ساختار اجتماعی و سیاسی) و همچنین تعیین زمان (گاهنگاری تقریبی، مقایسه‌ای و مطلق) محوطه باستانی است.

منابع

- امان‌اللهی، حمید (۱۳۸۸). زیویه؛ محوطه‌ای که از نو باید شناخت. گاهنامه ایزیرتو، ۲(۱)، ۲- ویژه‌نامه پنجمین سال تأسیس انجمن ایزیرتو، نوروز ۱۳۸۸.
- امان‌اللهی، حمید (۱۳۹۶). زیویه: محوطه سوخته باستان‌شناسی ایران. اولین همایش ملی زیویه، سقز، ۶ و ۷ اردیبهشت ۱۳۹۶.
- بیننده، علی (۱۳۸۷). سکونتگاه‌های مانایی در زاگرس شمالی. کنفرانس بین‌المللی سکونتگاه‌های سنتی زاگرس، سنج.
- حسینی، سید لقمان (۱۳۸۴). آثار باستانی زیویه از توهّم تا واقعیت، ماهنامه فرهنگی - اجتماعی - خبری راگه، (۱ و ۲)، (سقز، بهارستان پایین).
- حفری صهیونیست‌ها در زیویه (۱۳۶۰). از انتشارات اداره فرهنگ شهرستان سقز، مرکز اسناد سازمان میراث‌فرهنگی کشور، تیرماه ۱۳۶۰، ۲۷ صفحه، بر اساس اسناد اداره فرهنگ و اداره آموزش و پرورش شهرستان سقز.

خوش‌بینانه‌ترین حالت می‌توان گفت شاید هیچ جلسه‌ای در این مدت تشکیل نشده است!!!

- روش‌های غیراخلاقی: برخی همکاران با استفاده از روش‌های غیراخلاقی نظیر گماردن خبرچین در پایگاه و تحریک روستاییان علیه پایگاه، کار را دشوارتر کردند. رئیس وقت میراث‌فرهنگی استان نیز به‌راحتی تحت تأثیر اظهارات اطرافیان قرار می‌گرفت و تلاش‌های شبانه‌روزی گروه فعال در پایگاه را نادیده می‌انگاشت.
- توقف فعالیت‌ها: این موانع به‌تدریج منجر به توقف فعالیت‌های پژوهشی و حفاظتی در پایگاه زیویه و کرفتو شد. ادعاهای کذب و تهدیدها باعث توقف کار پایگاه گردید و از آن زمان فعالیت‌ها به حالت راکد درآمده و بودجه آن صرف فعالیت‌های نمایشی شد، درحالی‌که آثار زیویه همچنان در حال تخریب بودند.
- کناره‌گیری از مسئولیت: به‌ناچار برای حفظ جایگاه فرهنگی پایگاه و شئون علمی خود، درخواست کناره‌گیری از مسئولیت پایگاه را ارائه دادم و ادامه فعالیت‌ها به استان واگذار شد.
- نیاز فوری به توجه: وضعیت کنونی محوطه باستانی زیویه نیازمند توجه فوری و جدی است. حفاظت از این میراث‌فرهنگی نه تنها وظیفه مسئولان محلی بلکه یک مسئولیت اجتماعی است که باید مورد توجه قرار گیرد. برای جلوگیری از اضمحلال این اثر تاریخی، لازم است اقدامات مؤثری انجام شود تا ضمن حفظ آن برای نسل‌های آینده، زمینه‌ای برای پژوهش‌های علمی بیشتر فراهم گردد.
- ضرورت همکاری: با توجه به ظرفیت‌های بالقوه زیویه برای کاوش‌های باستان‌شناسی و گردشگری، همکاری بین نهادهای مختلف دولتی و غیردولتی ضروری است تا بتوانیم از این میراث گران‌بها به بهترین نحو ممکن حفاظت کنیم.
- عزم جدی ذینفعان: در نهایت، باید تأکید کرد که حفاظت از محوطه زیویه نیازمند عزم جدی همه ذینفعان است تا این اثر تاریخی ارزشمند نه تنها حفظ

- حسن‌زاده، یوسف (۱۳۹۵). گذری بر فرهنگ و هنر مانا. اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، موزه ملی ایران و پایگاه ملی زیویه.
- رحیمی، میترا (۱۳۸۸). مطالعه و تحلیل ترکیب هنری نقوش عاج‌های زیویه. پایان‌نامه مقطع کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر (منتشر نشده).
- شرف‌کندی، عبدالرحمن (هزار). (۱۳۷۶). فرهنگ لغت گُردی - فارسی. چ ۲. تهران: سروش.
- صالحیه، سالار (۱۳۸۹). تحلیل الگوهای استقرار حوزه زرينه‌رود علیا در عصر آهن متأخر. پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر (منتشر نشده).
- صفی، محمد (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی دژ باستانی زیویه. آرشیو میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کردستان، (منتشر نشده).
- صفی، مهدی (۱۳۹۵). باززنده‌سازی منظر تاریخی - طبیعی دژ زیویه. پایان‌نامه مقطع کارشناسی‌ارشد، دانشکده محیط‌زیست دانشگاه تهران (منتشر نشده).
- علیزاده، حسین (۱۳۸۹). باستان‌شناسی و هنر مانا. پایان‌نامه مقطع دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران (منتشر نشده).
- قادری‌زاده، هانا (۱۳۸۸). پهنه‌بندی توان‌های ژئومورفولوژی استان کردستان و تحلیل نقش آن‌ها در توسعه ناحیه‌ای. پایان‌نامه مقطع کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تبریز (منتشر نشده).
- قدری، محمدرضا، (۱۳۸۷). مطالعات علوم زمین منطقه باستانی زیویه «با تأکید بر دژ باستانی زیویه». آرشیو میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کردستان، (منتشر نشده).
- قدری، محمدرضا (۱۳۹۶). بررسی ناپایداری‌های دامنه‌ای در تپه باستانی زیویه. در اولین همایش ملی زیویه، ۶ و ۷ اردیبهشت ماه، سقز، صص. ۱۴ تا ۱۴.
- کیخسروی، رشید (۱۳۶۳). دوران بی‌خبری: گنج زیویه و دردنامه روستائیان زیویه اولین گزارش. تهران، ناشر مؤلف.
- لک‌پور، سیمین (۱۳۸۰). گزارش کاوش تپه زیویه. آرشیو مرکز اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی. (منتشر نشده)
- مسلم، معتصم (۱۳۸۸). دژ زیویه: شاهکار معماری فراموش‌شده مانایی. ماهنامه اجتماعی، فرهنگی، ادبی مهاباد، ۹ (۱۰۸)، ۵۶-۵۹.
- معمدی، نصرت‌الله (۱۳۷۴). زیویه - قلعه‌ای مان‌نابی، مادی، مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، جلد (۱)، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۳۵۷ - ۳۲۱.
- ملازاده، کاظم (۱۳۸۸). پادشاهی مانا: نگاهی به ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی. باستان‌پژوهی، ۷.
- موچشی، امیر ساعد (۱۳۸۸). ارزیابی مجدد گاهنگاری آثار زیویه. مطالعات باستان‌شناسی، (۲)، ۱۲۰-۱۴۰.
- یزدانی، مرضیه (۱۳۸۰). اسنادی از هیئت‌های باستان‌شناسی در ایران تهران، سازمان مرکز اسناد و کتابخانه ملی.
- Dyson, R. H. (1963). Archaeological scrap: Glimpses of history at Ziwiye. *Expedition*, 5 (2), 32-37.
- Dyson, R. H. (1965). Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu. *Journal of Near Eastern Studies*, 24 (3), 205-207.
- Muscrella, O. (1977). Ziwiye and Ziwiye: The Forgery of a Provenience. *Journal of Field Archaeology*, 4 (2), 197-219.